

**ALTERNATYWNE SIECI PRODUKCJI
I DYSTRYBUCJI ŻYWNÓŚCI –
DOŚWIADCZENIA POLSKIE I EUROPEJSKIE**

**Leokadia Grudziecka
Wojciech Goszczyński**

Toruń, Warszawa 2010

Autorzy:
Leokadia Grudziecka
Wojciech Goszczyński

Konsultacje:
prof. dr hab. Andrzej Kaleta, Urszula Budzich-Szukała, dr Wojciech Knieć, dr Ryszard Kamiński

Wydawca:
Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Zdjęcia:
Wojciech Goszczyński, Sonja Pietrovics, Catherine Darot, Dániel Németh

Druk:
Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Oddział w Przysieku

ISBN 978-83-928188-8-5

Nakład: 200 egz.

Publikacja ta jest wynikiem realizacji projektu FAAN (Facilitating Alternative Agro-Food Networks: Stakeholders perspective on Research Needs) finansowanego ze środków 7 Programu Ramowego Unii Europejskiej (nr grantu 217820). Poglądy wyrażone poniżej reprezentują stanowisko badaczy i nie są poglądami Komisji Europejskiej.

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
I. Projekt FAAN	
Założenia projektu	5
Cele projektu	5
Finansowanie	5
Partnerzy	5
Przydatne linki	7
II. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności	
Założenia teoretyczne	8
Definicja	8
Potencjalne korzyści	9
Przykłady AAFN	10
III. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności w Polsce – wyniki badań	
Czynniki utrudniające rozwój AAFN	12
Czynniki ułatwiające rozwój AAFN	17
Rekomendacje	18
IV. Doświadczenia europejskie	
Wielka Brytania	22
Francja	23
Austria	24
Polska	25
Węgry	27
V. Podsumowanie	28

Wstęp

Jaka jest przyszłość rolnictwa oraz samej wsi? Pozornie wydaje się, że podstawowe dane statystyczne wskazują na nieunikniony spadek społecznego i ekonomicznego znaczenia produkcji rolnej. Malejąca liczba i starzenie się populacji rolników oraz stosunkowo niewielki procent Produktu Krajowego Brutto generowanego przez ten sektor gospodarki powodują, że rolnictwo spychane jest na margines (dane za FDPA 2006). Co więcej, poważnie traktowany jest tylko jeden model rozwoju produkcji rolnej, wskazujący na potrzebę przeniesienia wzorców przemysłowych, standaryzację i intensyfikację produkcji przez posiadające odpowiedni zasób środków przedsiębiorstwa i koncerny rolne. Produkcja rolna postrzegana jest przez pryzmat ekonomicznej efektywności, co spycha na dalszy plan kwestie społecznych i kulturowych funkcji rolnictwa, jakości żywności oraz obciążenia środowiska naturalnego przez intensywne wykorzystanie jego zasobów. W wizji tej nie ma miejsca na rodzinne średnie i małe gospodarstwa produkujące poza długimi sieciami dystrybucji. Tymczasem zarówno wśród naukowców, jak i osób bezpośrednio zajmujących się rozwojem rolnictwa oraz obszarów wiejskich można zauważyć zmianę priorytetów oraz sposobu myślenia o przyszłości tej dziedziny życia. Krytycy industrialnych form rolnictwa wskazują, że rolnicy mają do odegrania istotną rolę w społecznościach lokalnych. Podnoszone są także argumenty wskazujące na potrzebę lepszego powiązania rolnictwa z konsumentami. Ma to w założeniu zapewnić jakość produktów, pozwalając jednocześnie dowartościować samych rolników. Alternatywne podejścia do rolnictwa wskazują także na potrzebę zbilansowania zysków osiąganych na poszczególnych etapach produkcji rolnej. Od 1910 do 1990 roku udział rolników w zyskach ze sprzedaży produktu spadł z 41 do 9 procent, w tym samym czasie największy wzrost odnotowano w sieciach sprzedaży; obecnie blisko 70% ostatecznej ceny produktu trafia do dystrybutora (Crump 2003).

Tym samym można zauważyć, że wbrew pozorom dominujący, zorientowany na masową produkcję model rozwoju rolnictwa posiada także alternatywy. Jest to szczególnie istotne z perspektywy rolnictwa polskiego, cały czas stosunkowo słabo rozwiniętego, niskonakładowego, z przewagą małych i średnich gospodarstw rodzinnych. Wydaje się, że polska wieś bez tego typu rolnictwa straciłaby znaczną część swojej tożsamości, a co za tym idzie – także społecznego i kulturowego kapitału, który można by wykorzystać do jej zrównoważonego rozwoju.

W dalszej części tej publikacji zostaną przedstawione wyniki projektu badawczego FAAN (Wspieranie Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności), odnoszące się do tego alternatywnego modelu rolnictwa.

I. Projekt FAAN

Założenia projektu

Projekt Facilitating Alternative Agro-food Networks (FAAN) był projektem badawczym, w którym przedstawiciele nauki i organizacji społecznych wspólnie uczestniczyli w badaniach nad Alternatywnymi Sieciami Produkcji i Dystrybucji Żywności (ang. Alternative Agro-Food Networks, dalej też AAFN). W ramach projektu w pięciu państwach (Austria, Polska, Wielka Brytania, Francja, Węgry) zostały przeprowadzone badania analizujące stan rozwoju oraz politykę wsparcia lokalnych systemów żywności. W Polsce dane do badań zebrano za pomocą wywiadów indywidualnych oraz wywiadów w grupach fokusowych i podczas warsztatów analizy scenariuszowej. W badaniach wzięli udział producenci produktów lokalnych (także tradycyjnych), konsumenci, przedstawiciele organizacji pozarządowych wspierających rozwój produktów lokalnych (w tym Lokalnych Grup Działania), przedstawiciele administracji publicznej odpowiedzialni za promocję produktów regionalnych i lokalnych oraz inne osoby zaangażowane we wspieranie rozwoju obszarów wiejskich.

Cele projektu

- Analiza polityki wsparcia rolnictwa i rozwoju wsi (na poziomie europejskim, krajowym i regionalnym) pod kątem tego, czy ułatwia ona, czy hamuje rozwój Alternatywnych Sieci.
- Identyfikacja stopnia rozwoju oraz specyfiki AAFN w wybranych krajach.

Badanie miało dostarczyć podstawowych informacji dotyczących czynników sprzyjających oraz hamujących rozwój alternatywnych form produkcji żywności oraz zbudować zestaw rekomendacji pozwalających przełamać izolację lokalnych systemów produkcji żywności.

Finansowanie

Projekt uzyskał finansowanie z 7 Programu Ramowego Wspólnoty Europejskiej (FP7/2007-2013), na podstawie umowy w sprawie przyznania grantu nr 217280.

Partnerzy uczestniczący w projekcie FAAN

W projekcie FAAN uczestniczyło pięć instytucji akademickich i pięć organizacji społecznych działających w obszarze rolnictwa alternatywnego i rozwoju obszarów wiejskich w pięciu krajach członkowskich Unii Europejskiej.

AUSTRIA

Międzyuniwersyteckie Centrum Badań nad Kulturą i Technologią w Graz (koordynator projektu)

Instytut prowadzący badania w zakresie technologii i innowacji przyjaznych dla społeczeństwa i środowiska. Bazuje na podejściu interdyscyplinarnym, inicjując wielokierunkowy proces zdobywania wiedzy i angażując różne grupy w proces badań naukowych.
www.ifz.tugraz.at

Via Campesina

Organizacja założona w 1974 roku, służąca reprezentacji austriackich rolników z obszarów górzystych. Celem organizacji jest wspieranie gospodarowania przyjaznego dla środowiska, społeczeństwa i rolników.
www.viacampesina.at

FRANCJA

Zakład Ekonomii Obszarów Wiejskich, Agrocampus Rennes

Uczelnia wyższa prowadząca badania dotyczące rolnictwa i jego ewolucji, produkcji żywności w zmieniającym się międzynarodowym otoczeniu, zarządzania przestrzenią i zasobami naturalnymi oraz rozwoju obszarów wiejskich włączonych w sektor rolno-przemysłowy.
www.agrocampus-ouest.fr

FRCIVAM – Fédération Régionale de Bretagne des Centres d'Initiatives pour Valoriser l'Agriculture et le Milieu Rural

Organizacja skupiająca 22 grupy rolników i mieszkańców Bretanii. Wspiera jednostki i grupy działające na danym terytorium na rzecz innowacyjnych projektów rozwoju wsi. Jednym z aktualnych zagadnień, na których koncentruje się uwaga organizacji, jest tworzenie i odnawianie relacji między miastem a wsią.
www.civam-bretagne.org

POLSKA

Zakład Socjologii Obszarów Rustykalnych, Instytut Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Jednostka naukowa posiadająca doświadczenie w badaniach nad nowym paradygmatem rozwoju wsi, zrównoważoną turystyką wiejską, wpływem podejścia oddolnego na zmiany społeczne, odnową wsi, edukacją ustawiczną i równością płci.
www.soc.uni.torun.pl

Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich

Związek stowarzyszeń, będący pierwszym ogólnopolskim porozumieniem organizacji działających na rzecz wsi. Prowadzi projekty dotyczące m.in. budowania partnerstw na rzecz rozwoju zrównoważonego, edukacji animatorów lokalnych, udziału społeczności wiejskich w debacie na temat polityki wobec obszarów wiejskich. Zadaniem FAOW jest także reprezentowanie stanowisk wiejskich organizacji i społeczności na forum krajowym i międzynarodowym.
www.faow.org.pl

WĘGRY

Grupa ds. Badań nad Społeczeństwem i Środowiskiem, Uniwersytet Świętego Stefana

Nieformalna grupa badaczy uniwersyteckich założona we wrześniu 2004 na wydziale Nauk Przyrodniczo-Ekonomicznych w Instytucie Kształtowania Środowiska i Krajobrazu Uniwersytetu Świętego Stefana. Integruje w swych badaniach nauki naturalne i społeczne w analizie i rozumieniu kulturowych, politycznych i ekonomicznych zależności oraz aspektów etycznych dotyczących środowiska naturalnego.

www.essrg.hu

Vedegylet – Protect the Future

Organizacja utworzona w 2000 roku. Jej celem jest praca na rzecz zachęcania obywateli do udziału w sprawach publicznych w zakresie takich zagadnień, jak rolnictwo, sprawiedliwy handel, planowanie miejskie, usługi publiczne i rozwój międzynarodowy. Kładzie szczególny nacisk na podkreślanie współzależności między procesami globalnymi i lokalnymi, wspierając poczucie solidarności ze społecznościami lokalnymi na Węgrzech i na świecie.

www.vedegylet.hu

WIELKA BRYTANIA

Departament Technologii, Open University Milton Keynes

Od 1980 roku prowadzi badania na temat różnych kwestii dotyczących rolnictwa, środowiska i biotechnologii rolniczej. Jest interdyscyplinarną jednostką, która łączy w sobie różne interesy i wiedzę z różnych dziedzin nauk społecznych, takich jak antropologia, ekonomia, geografia, polityka i socjologia, a także nauk technicznych.

dpp.open.ac.uk/index.htm

GeneWatch

Organizacja non-profit, która monitoruje rozwój technologii genetycznych z perspektywy interesu publicznego, ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt. Zajmuje się wszystkimi aspektami technologii genetycznej – od upraw GMO i żywności do badań genetycznych człowieka.

www.genewatch.org

Przydatne linki

www.faanweb.eu

www.slowfood.pl

www.faow.org.pl

www.rolnictwoalternatywne.umk.pl

II. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności

Założenia teoretyczne

W Europie punktem zwrotnym, od którego można datować wzrost zainteresowania tematyką alternatywnych form produkcji żywności, jest pojawienie się krytyki systemów przemysłowych związanej z wybuchającymi skandalami żywnościowymi (BSE, dioksyny) oraz dysproporcją produkcji i dystrybucji w skali globalnej. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności (dalej też AAFN) starają się odtworzyć naturalne powiązania pomiędzy rolnikami, przetwórcami, dystrybutorami oraz konsumentami. Tworzą nowy model, który w proces produkcji żywności angażuje społeczności lokalne, organizacje pozarządowe, instytucje społeczeństwa obywatelskiego. Rolnictwo bazujące na AAFN wyróżnia się rodzinną strukturą, niewielkim obszarem gospodarstwa, systemem gospodarowania nastawionym na jakość produktu, zakorzenieniem w regionie, odniesieniem do społecznych, kulturowych i przyrodniczych wartości rolnictwa.

Najistotniejsze cechy wyróżniające ten model rozwoju produkcji rolnej to:

Alternatywność – w tym ujęciu oznacza opozycyjność w stosunku do klasycznego, przemysłowego modelu produkcji bądź dystrybucji żywności. Rolnik nie jest traktowany tylko i wyłącznie jako producent półproduktów przetwarzanych i dystrybuowanych później na globalnym czy krajowym rynku. Rolnictwo natomiast nie ogranicza się do roli wytwórczej, wypełniając też szereg dodatkowych zadań, takich jak ochrona krajobrazu, zachowanie bioróżnorodności, odnowa i umocnienie tradycyjnej kultury wiejskiej, wzmacnianie społeczności lokalnych, dywersyfikacja dochodów ludności wiejskiej.

Sieci – rolnicy w modelu tym nie działają sami, ryzyko związane z produkcją rozłożone jest między poszczególne elementy łańcucha dystrybucji. W założeniu powinna zostać wytworzona więź skutkująca włączeniem w proces przemian na wsi zarówno rolników, społeczności lokalne, jak i zainteresowanych mieszkańców miast.

Definicja

Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności nie ograniczają się tylko do jednej metody produkcji – w ich ramach mieści się żywność ekologiczna, pochodząca z rolnictwa biodynamicznego, zintegrowanego, czy tradycyjnego. To co wyróżnia AAFN, to następujące cechy¹:

- **Zakorzenie regionalne:** produkcja musi być powiązana ze spójnym geograficznie obszarem.
- **Odwwołanie do tradycyjnej kultury wsi:** produkcja powiązana z tradycjami, kulturą, bądź specyfiką regionu.

¹ Fragment artykułu: Wojciech Knieć, Wojciech Goszczyński, *Rolnictwo w Sieci*, w: *Wies i Rolnictwo* nr 2, 2010.

- **Zakorzenie społeczne:** sieć wiąże w widoczny sposób wszystkich zaangażowanych aktorów – producenta, przetwórcę i konsumenta. Produkty postrzegane są już nie tylko jako artykuły konsumpcyjne, ale także jako sposób budowania tożsamości lub zwiększania społecznej spójności aktorów.
- **Wysoka jakość:** produkcja nastawiona na zwiększanie wartości poprzez podniesienie jakości produktu.
- **Dystrybucja poprzez krótkie łańcuchy żywnościowe:** sprzedaż bezpośrednia, bądź sklepy lub sieci sklepów specjalistycznych, zielone rynki, kontraktowanie, kosze regionalne, itp. Sprzedaż nie powinna wykraczać poza region. AAFN powinny także uwzględniać założenia sprawiedliwego handlu.
- **Pozaeconomiczne motywacje:** sieć nie jest powołana wyłącznie dla zysku. Część wysiłków rolnika, przetwórcy, konsumenta poświęcona zostaje na promowanie wartości nieprzeliczalnych ekonomicznie, takich jak zdrowy tryb życia, ochrona tradycji rolniczych, spajanie społeczności lokalnych czy wreszcie kwestia sprawiedliwego handlu.

Potencjalne korzyści²

Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności pomimo ograniczeń ilościowych niosą ze sobą szereg korzyści pozwalających myśleć o odnowie niewielkich gospodarstw rolnych i regionów wiejskich. Podstawowe korzyści płynące z wdrażania i rozwoju AAFN to:

- **Korzyści ekonomiczne** – pozwalają stosunkowo małym gospodarstwom rolnym i przetwórciom osiągnąć satysfakcjonujące zyski. Zyski uzyskiwane przez rolnika dzięki produkcji i dystrybucji żywności w alternatywnych sieciach, z racji jakości i charakteru produktu oraz eliminacji pośredników, są większe niż w konwencjonalnych sieciach (w przypadku małych i średnich producentów rolnych). Dobrze zorganizowana alternatywna sieć zapewnia producentom i przetwórcom stabilność oraz pewność dochodu. Powracając do danych przedstawionych na początku tego opracowania, w długich sieciach przemysłowych wartość nieprzetworzonego surowca dostarczonego przez rolnika stanowi średnio 9% ostatecznej ceny produktu (a należy od tego jeszcze odjąć koszty samej produkcji). Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności pozwalają zwiększyć tę liczbę do 100% (w przypadku przetwórstwa i sprzedaży w gospodarstwie). Dodatkowo produkty tego typu pozytywnie wpływają na wysokość przychodów gospodarstw rolnych, zwiększając np. zyski uzyskane z działalności agroturystycznej.
- **Korzyści społeczne.** Znaczenie alternatywnych sieci wykracza poza prostą produkcję żywności; pozwalają one odtwarzać więzi w obrębie społeczności lokalnych. Większość przykładów tego typu produkcji bazuje na nieformalnym porozumieniu prze-

² Fragment wystąpienia Wojciecha Kniecia oraz Wojciecha Goszczyńskiego na konferencji „Nowe kierunki rozwoju socjologii wsi w Polsce”, Warszawa, SGGW, 2010.

twórców i producentów, co prowadzi do wzmocnienia powiązań, kontaktów, zaufania, pozytywnie wpływając na jakość wspólnot wiejskich. Co ważniejsze, alternatywne sieci bazują najczęściej na produkcji w niewielkich gospodarstwach, aktywizując osoby zagrożone społeczną i ekonomiczną marginalizacją. Kolejną potencjalną korzyścią płynącą z alternatywnych sieci jest zbliżenie społeczności wiejskich z miejskimi. Proces produkcji i dystrybucji żywności buduje bazę, strukturę porozumienia i współpracy pomiędzy wiejskim producentem oraz miejskim konsumentem. Pozwala to odmienić wizerunek rodzinnego rolnictwa, traktowanego często jako działalność zacofana i niedostosowana do wymogów współczesnej gospodarki. Co więcej, konsument biorący aktywny udział w działaniach tego typu sieci zyskuje pewność co do pochodzenia żywności oraz wiedzę o sytuacji i kulturze wsi.

- **Korzyści przyrodnicze.** W założeniu Alternatywne Sieci powinny chronić lub przynajmniej zachowywać dziedzictwo przyrodnicze obszarów wiejskich. Doskonałym przykładem takiego działania jest odtwarzanie sadów ze starymi odmianami drzew owocowych; oprócz wpływu na jakość żywności pozwala to także chronić lub odtwarzać tradycyjny krajobraz obszarów wiejskich.
- **Korzyści kulturowe.** Bazujące na tradycji formy rolnictwa pozwalają odtworzyć kulturę wiejską, prowadzą do jej ponownej oceny oraz wykorzystania. Jednym z najważniejszych elementów decydujących o wyjątkowym charakterze produkcji rolnej jest wykorzystanie lokalnych zasobów wiedzy i umiejętności drzemących w mieszkańcach wsi.

Przykłady AAFN

Jeżeli chodzi o konkretne przykłady Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności, to z szeregu inicjatyw można wyróżnić³:

- Zielone rynki: klasyczny przykład wykorzystania tradycji sprzedaży bezpośredniej, eliminują pośredników, gwarantują stabilność dostaw dla konsumentów oraz dochodu dla rolników.
- Sprzedaż bezpośrednia w gospodarstwie: łączy rolnika z konsumentem, gwarantuje jakość oraz wiedzę o pochodzeniu produktów.
- „Kosze żywności” (*box schemes*): paczki zawierające produkty rolników z danego obszaru, w sposób regularny sprzedawane na miejscu bądź dowożone bezpośrednio do konsumentów.
- Rolnictwo wspierane przez społeczność: konsumenci stają się współwłaścicielami gospodarstwa, w zamian za pracę bądź wkład finansowy otrzymują produkty w nim wytwarzane.

³ Fragment artykułu: Wojciech Knieć, Wojciech Goszczyński, *Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności w*; w: Podedworna Hanna, *Nowe kierunki badań polskiej socjologii wsi*, SCHOLAR, Warszawa, 2010.

- Zamówienia publiczne u lokalnych producentów: produkty wysokiej jakości dostarczane są do szkół, urzędów, punktów żywienia publicznego itp.
- Produkty powiązane z turystyką: zakup oraz przetwarzanie produktów w gospodarstwach agroturystycznych bądź na szlakach turystycznych, zwiększa atrakcyjność oferty pozwalając pozyskać dodatkowy dochód.
- Sieci sklepów: punkty, które oferując lokalnie wyprodukowaną żywność (zarówno tradycyjną, jak i ekologiczną) ułatwiają konsumentom dostęp do tego typu produktów.
- Miejskie ogrody: charakterystyczne dla państw anglosaskich, pozwalają połączyć produkcję niewielkiej ilości żywności z pozarolniczymi funkcjami rolnictwa. W ogrodach tego typu odbywają się przykładowo zajęcia z młodzieżą lub osobami starszymi.
- Spółdzielnie producenckie: specyficzne formy grup producenckich wytwarzających żywność wysokiej jakości, a poprzez stowarzyszanie zmniejszające koszty produkcji i dystrybucji.

III. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności w Polsce – wyniki badań

Jedną z ważniejszych obserwacji płynących z projektu FAAN wskazuje, że nie istnieje jeden ogólnoeuropejski model rozwoju alternatywnych form rolnictwa. Sytuacja producentów, przetwórców, rolników i konsumentów w każdym kraju jest inna. W Polsce przede wszystkim cały czas mamy do czynienia ze znacznym odsetkiem gospodarstw średnich, małych i bardzo małych. Niższy niż przeciętnie jest też stopień chemizacji i mechanizacji produkcji rolnej. Jeżeli nałożymy na to silne przywiązanie do tradycji, kultury wiejskiej, to okazuje się, że paradoksalnie ta tzw. renta zapóźnienia może zostać wykorzystana do rozwoju obszarów wiejskich. Badania nad Alternatywnymi Sieciami Produkcji i Dystrybucji Żywności ukazują, że także dla tych najmniejszych gospodarstw, często zagrożonych marginalizacją, pojawia się możliwość rozwoju, ożywienia ekonomicznego, społecznego i kulturowego. W związku z tym warto prześledzić najistotniejsze czynniki wpływające na sytuację AAFN w Polsce. Podane poniżej kategorie wynikają z badań przeprowadzonych przez zespół realizujący projekt na terenie Polski.

Czynniki utrudniające rozwój Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności

1. Brak bezpośredniego wsparcia ze strony Wspólnej Polityki Rolnej

Mimo deklaracji wsparcia alternatywnych sposobów rozwoju obszarów wiejskich poprzez ograniczanie produkcji rolnej przemysłowymi metodami i wzrost konkurencyjności europejskich produktów rolnych, mechanizmy Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej (dalej też WPR) są powszechnie krytykowane za wsparcie przede wszystkim przemysłowych, masowych form produkcji rolnej. Dotyczy to szczególnie działań z pierwszej osi (ekonomicznej) II filaru WPR, który wspierając modernizację gospodarstw rolnych nie uwzględnia kosztów społecznych, a tylko w niewielkim stopniu środowiskowe. Punktowy rozwój pogłębia problemy obszarów wiejskich, prowadząc do likwidacji małych, rodzinnych gospodarstw, odchodzenia od zawodu rolnika, depopulacji obszarów wiejskich. Należy w tym miejscu pamiętać, że pomimo wspólnych ram, WPR realizowana jest w każdym państwie oddzielnie. W Polsce w praktyce brakuje mechanizmów bezpośredniego wsparcia lokalnych systemów żywności. Za wsparcie pośrednie można uznać dopłaty obszarowe, niezależne od wielkości produkcji. Choć w przypadku Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności, które bazują na niewielkim rolnictwie rodzinnym, trudno ocenić, czy wsparcie uzależnione od wielkości gospodarstwa może stanowić dla nich znaczący impuls pozwalający na modernizację i rozwój. W ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich funkcjonuje mechanizm wsparcia produktów tradycyjnych oraz krajowych i unijnych certyfikatów jakości (rolnictwo ekologiczne, regionalne, produkt tradycyjny), wydaje się jednak, że same listy i bazy danych produktów bez konkretnego finansowego wsparcia producentów nie zagwarantują prawidłowego rozwoju tego typu rolnic-

stwa. Istotną barierą odcinającą drobnych producentów i przetwórców żywności od środków unijnych jest konieczność wnoszenia wkładu własnego, na co nie zawsze ich stać, oraz komplikacja procedur w aplikowaniu o środki w ramach programów rozwoju wsi. Wyniki badań wskazują, że najistotniejsze wsparcie dla drobnych rolników pochodzi nie z osi I (ekonomicznej) i II (środowiskowej), ale III (jakość życia i różnicowanie gospodarki wiejskiej) i IV, czyli częściowo ze środków programu LEADER, które Lokalne Grupy Działania wykorzystują na rzecz promocji alternatywnych produktów ze swoich regionów. Podsumowując, z perspektywy rozwoju lokalnych systemów żywności trudno jednoznacznie ocenić wdrażany w Polsce model Wspólnej Polityki Rolnej. Teoretycznie są narzędzia pozwalające na wsparcie małych gospodarstw chcących produkować żywność wysokiej jakości, jednak w praktyce istnieją także bariery, których pokonanie zniechęca rolników do sięgania po środki unijne. W innych państwach objętych badaniem wsparcie dla Alternatywnych Sieci zostało wpisane w mechanizmy WPR; przykładowo w Wielkiej Brytanii rząd wspiera lokalne przetwórstwo i obrót produktami rolnymi poprzez małe granty oraz poprzez regionalne programy promocji lokalnych produktów.

2. Przepisy prawa

Pomimo wzrostu zainteresowania żywnością alternatywną oraz pojawienia się szeregu działań ją promujących, jedną z największych barier ograniczających jej rozwój pozostają przepisy prawa. Duża część produktów lokalnych (szczególnie tradycyjnych) pozostaje w „szarej strefie”, ponieważ wprowadzanie ich do obrotu skutkuje łamaniem lub omijaniem obowiązujących przepisów. Dochodzi nawet do sytuacji, w której instytucje państwowe promują tradycyjne, lokalne produkty, których sprzedaż w praktyce jest nielegalna. Obowiązujące rozporządzenia dotyczące produkcji i przetwarzania żywności zostały zaprojektowane z myślą o regulacji i kontroli modelu przemysłowego, bazującego na masowej produkcji żywności. Dodatkowo zaostrzono je ze względu na wybuchające skandale związane z nadużyciami wśród wielkich producentów (dioksyny, BSE, ptasia grypa). Istotnym mechanizmem ograniczającym możliwość produkcji lokalnej jest system Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli (potocznie zwany HACCP); został on stworzony w latach 60. ubiegłego wieku, a w Polsce od 2004 roku obowiązuje we wszystkich przedsiębiorstwach sektora spożywczego. Niestety, regulacje te nie sprzyjają produkcji alternatywnej – małe gospodarstwa i przetwórci zmuszeni są wypełniać takie same wymogi higieniczne, jak duże korporacje spożywcze. Powoduje to, że ponoszone koszty stają się nieproporcjonalnie duże w stosunku do dochodów. Tymczasem o konieczności zachowania pewnej elastyczności w odniesieniu do małych przedsiębiorstw mówi preambuła Rozporządzenia (WE) nr 852/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie higieny środków spożywczych, dotyczącego bezpieczeństwa żywności. Mówi ona, iż *„wymogi HACCP powinny zapewniać odpowiednią elastyczność, aby mogły być stosowane w każdej sytuacji, w tym w małych przedsiębiorstwach. W szczególności niezbędne jest uwzględnienie, że w niektórych przedsiębiorstwach sektora spożywczego nie jest możliwe zidentyfikowanie krytycznych punktów kontroli oraz że w niektórych przypadkach dobra praktyka higieny może zastąpić monitorowanie krytycznych punktów kontroli.*

(...) Elastyczność jest również właściwa w celu zapewnienia dalszego korzystania z tradycyjnych metod na każdym z etapów produkcji, przetwarzania lub dystrybucji żywności oraz w odniesieniu do wymagań strukturalnych dla zakładów. Jednakże elastyczność nie powinna zagrażać celom higieny żywności". Zapisy tej preambuły nie są jednak obowiązującym prawem, chociaż poszczególne kraje UE mogą je wprowadzać w postaci konkretnych rozporządzeń do swojego prawodawstwa. W Polsce brakuje takiego rozróżnienia w przepisach prawa dla produkcji przemysłowej i produkcji na małą skalę. Do obu typów działalności stosuje się te same restrykcyjne przepisy. Przedsiębiorstwa produkujące żywność podlegają także Ustawie o jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych (Dz.U. 2001 nr 5, poz. 44), co pociąga za sobą konieczność dbania o odpowiednie opakowania, oznakowanie produktów i spełnianie szeregu restrykcyjnych wymogów. Co prawda Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz.U. z dnia 27 września 2006 r.) w art. 69 daje możliwość złagodzenia przepisów dotyczących produktów tradycyjnych, jednak do tej pory zostało określone tylko odstępstwo dla produkcji tradycyjnych produktów mlecznych.

Innym utrudnieniem jest brak narzędzi ochrony producenta i nieświadomość urzędników kontrolujących producentów żywności. Zadaniem służb kontrolujących produkcję i dystrybucję żywności jest zapewnienie ochrony konsumentom poprzez niedopuszczenie do obrotu żywności mogącej stwarzać zagrożenie dla zdrowia, a także poprzez zapewnienie, iż żywność produkowana jest w odpowiednich warunkach. Podczas kontroli sprawdza się zgodność stanu faktycznego z obowiązującymi normami i przepisami regulującymi kwestie produkcji żywności. Jednak przepisy te są niejednokrotnie tak sformułowane, iż pozwalają na odmienną interpretację w zależności od wymogów danego urzędnika kontrolującego i wydającego pozwolenie na prowadzenie działalności. Brakuje procedur, które producentom żywności pozwoliłyby udowodnić, że sposób produkcji, jaki prowadzą, nie zagraża bezpieczeństwu i zdrowiu konsumentów. Jednocześnie brakuje systemów jakości, które pozwalałyby stwierdzić, iż produkt tradycyjny lub lokalny faktycznie jest zgodny z podanym opisem, aby konsument miał pewność, że rzeczywiście dostaje produkt dobrej jakości.

W Polsce funkcjonuje także dualizm systemu prawnego dotyczącego wytwarzania żywności – rolnictwo i pozarolnicza działalność gospodarcza. Przetwórstwo rolnicze jest włączone w zakres działalności gospodarczej. Jedynie produkcja surowców nie podlega przepisom o działalności gospodarczej. Rolnicy chcący przetwarzać produkty rolne pochodzenia roślinnego, nawet na małą skalę, muszą zarejestrować działalność gospodarczą. Przejście na działalność gospodarczą powoduje różnice w zasadach opodatkowania. Dla prowadzących działalność gospodarczą opodatkowanie jest wyższe, inny jest także system ubezpieczenia. Sama procedura rejestracji działalności również może nastroić trudności dla rolników. Stanowi to często problem dla producentów rolnych, którzy chcieliby zwiększyć wartość dodaną swoich produktów poprzez ich przetwarzanie. Z powodu tych przepisów pojawiają się trudności z produkcją i dystrybucją na większą skalę produktów lokalnych, także tych tradycyjnych, nie będących surowcami rolnymi. Nieco mniejszym obostrzeniom podlegają produkty zwierzęce nieprzetworzone lub mało przetworzo-

ne. Mają tutaj zastosowanie przepisy o produkcji marginalnej, lokalnej lub ograniczonej, a także o sprzedaży bezpośredniej.

Podsumowując, w Polsce brakuje oddzielnej ścieżki prawnej regulującej standardy oraz sposoby wytwarzania wszystkich rodzajów lokalnej i tradycyjnej żywności, która zapewniłaby bezpieczeństwo i standardy higieniczne, jednocześnie nie stanowiąc bariery dla małych producentów.

3. Niski poziom wiedzy na temat znaczenia produktów lokalnych

Zjawisko dotyczy zarówno konsumentów żywności, jak i społeczności lokalnych. Głównym problemem w przypadku konsumentów wydaje się być fakt, że w Polsce nadal decydującym czynnikiem przy zakupie żywności jest cena. Produkty wyższej jakości, produkowane ekologicznymi metodami, w sposób tradycyjny lub chociażby na niewielką skalę w małych gospodarstwach, nie znajdują szerokiego grona nabywców z racji tego, że ich produkcja pociąga za sobą wyższe koszty, zatem są one droższe niż produkty masowo wytwarzane w dużych zakładach. Zagrożeniem jest tutaj także podszywanie się pod marki lokalne lub używanie słowa „produkty tradycyjne” dla określenia produktów nie mających nic wspólnego z tradycją lub lokalnym środowiskiem. Jako że produkty tradycyjne stały się na swój sposób modne, wiele firm usiłuje to wykorzystać, nie dbając o jakość oferowanych produktów. Utrudnia to budowanie zaufania konsumentów do alternatywnych produktów.

Z kolei wiele społeczności lokalnych nie odkryło jeszcze, że produkty lokalne są cennym zasobem, który może przynieść korzyści całej wspólnotcie, przyczyniając się do ożywienia lokalnej gospodarki, łącząc mieszkańców, pozwalając odtworzyć tradycyjną kulturę wsi. Niedostrzeganie wartości produktów lokalnych doprowadziło do zaniku tradycji, wzorców, wiedzy i technologii potrzebnych do tego typu działalności. Zdarza się, że ktoś z mieszkańców chciałby rozpocząć np. wypiek chleba, ale nie posiada wiedzy, jak to robić. Dlatego tak ważne są działania pozwalające zachować dziedzictwo kulinarne. Pozytywnym przykładem działania w tym kierunku mogą być inicjatywy niektórych stowarzyszeń podejmowane we współpracy z Kołami Gospodyń Wiejskich, które zbierają i wydają w postaci książek kucharskich przepisy na dania tradycyjne. Niewiedza na temat lokalnych produktów i nieznanomość specyfiki regionu skutkują także zanikaniem tradycyjnych gatunków roślin i zwierząt, co prowadzi do ubożenia bioróżnorodności.

4. Niechęć do współpracy

Jednym z najistotniejszych problemów dotyczącym alternatywnych sieci w Polsce jest brak współpracy pomiędzy osobami i instytucjami zaangażowanymi we wspieranie lokalnej żywności. Lokalne systemy żywności nie mogą funkcjonować jako indywidualne inicjatywy pojedynczych rolników czy organizacji. Istotą i czynnikiem warunkującym powodzenie tego typu sieci jest zaangażowanie szerokiego spektrum osób, instytucji, stowarzyszeń. Szereg inicjatyw mających na celu rozwój rynku produktów lokalnych nie odniosło sukcesu, ponieważ zabrakło woli współdziałania między producentami, przetwór-

cami, konsumentami czy też innymi jednostkami mogącymi wspierać budowanie sieci na rzecz rozwoju produktów lokalnych. Podstawowym problemem jest w tym przypadku brak zaufania i chęć samodzielnej działalności; rozwój z tej perspektywy postrzegany jest jako działanie indywidualne, nie odnoszące się do społeczności lokalnej. W Polsce trudno także znaleźć przykłady współpracy konsumentów w celu zapewnienia sobie dostaw produktów lokalnych. Przykładowo w Budapeszcie to konsumenci poprzez swoje działania zapewnili rynek zbytu dla okolicznych rolników, nie dopuszczając do zamknięcia placu handlowego, gdzie mogą nabywać świeże produkty. Istotne jest zwiększanie świadomości konsumentów co do znaczenia małych gospodarstw i ich produktów, a także budowanie poczucia współodpowiedzialności za wspieranie małych producentów, dzięki którym lokalne produkty miałyby szansę utrzymać się na rynku. Przykłady dobrze rozwiniętych alternatywnych sieci ukazują, że współpraca na wszystkich poziomach, począwszy od produkcji, poprzez dystrybucję, a skończywszy na promocji, jest kluczowa dla sukcesu produktów lokalnych. Pozwala zjednoczyć zasoby, poprawić przepływ informacji, poszerzyć krąg odbiorców, nie dublować działań promocyjnych podejmowanych przez różne jednostki.

5. Nieskoordynowany system dystrybucji

Produkcja wyrobów tradycyjnych i lokalnych ma sens wyłącznie wtedy, gdy producent ma możliwość zbytu. Alternatywne formy produkcji żywności nie będą opłacalne, jeżeli producent będzie miał problem ze znalezieniem efektywnych metod dystrybucji. Wielu producentów i osób zaangażowanych w rozwój rynku produktów lokalnych uskarża się na trudności z dotarciem do konsumentów. Podejmowane działania promocyjne nie zawsze dają możliwość tworzenia stałych sieci dystrybucji. Pomijając fakt, że niektóre produkty nie mogą być wprowadzane do obrotu ze względu na obowiązujące przepisy, wciąż brakuje miejsc, gdzie producenci mogliby sprzedawać, a konsumenci nabywać żywność lokalną. W wielu regionach w Polsce organizuje się różnego rodzaju targi, festiwale żywności, jarmarki, gdzie producenci mają możliwość sprzedania swoich produktów. Działania te są bardzo cenne z punktu widzenia promocji tych produktów, jednak, jak podkreśla wielu producentów, nie wystarczą, aby uzyskać stały dochód i poprawić opłacalność produkcji. Co prawda daje to możliwość nawiązania kontaktów z potencjalnymi odbiorcami, jednak nie wszyscy są na tyle zdeterminowani, aby poszukiwać tych produktów często w dużej odległości od miejsca zamieszkania. Dla konsumentów brak stałych punktów sprzedaży produktów lokalnych jest zniechęcający. Nawet jeśli chcieliby oni nabywać żywność ekologiczną lub lokalne specjały, trudności z identyfikacją ich producentów są znaczącą barierą. W Polsce można by wykorzystywać innowacyjne pomysły dotyczące dystrybucji stosowane w innych krajach biorących udział w projekcie, np. kosze żywności (kontraktowanie i dowóz żywności do konsumenta), poczta żywności (miejsca, z których konsumenci odbierają przygotowane zestawy), zamówienia publiczne u lokalnych producentów (lokalna żywność w stołówkach szkół i szpitali).

Innym problemem w dystrybucji produktów lokalnych jest postawa pośredników, z których niewielu jest zainteresowanych odbiorem niewielkiej ilości produktów od rolnika, często po wyższych cenach ze względu na wyższe koszty produkcji. Przy udziale pośred-

ników następuje także problem różnic w cenie. Sprzedawca detaliczny musi narzucić swoją marżę, co powoduje, że produkt lokalny przegrywa często w konkurencji cenowej z produktem masowym. Duże ryzyko związane jest też z przejmowaniem produktów przez sieci handlowe. Może wydaje się to korzystne z punktu widzenia producenta, ponieważ ma on możliwość sprzedaży całej produkcji jednemu odbiorcy, z drugiej jednak strony tego typu dystrybucja przeczy założeniom i celom Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności, oddalając produkt i konsumenta od regionu i społeczności, która go wytworzyła.

Czynniki ułatwiające rozwój Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności

1. Rosnąca świadomość znaczenia zdrowej żywności w społeczeństwie

Wybuchające raz po raz skandale związane z żywnością w skali globalnej, krajowej i regionalnej powodują, iż coraz większa grupa konsumentów zaczyna sobie zdawać z sprawy ze znaczenia zdrowej żywności. Dzięki kampaniom, np. takim jak Program „Oryginalność pod ochroną” lub kampania „Rolnictwo Ekologiczne” (zorganizowanym przez Agencję Rynku Rolnego oraz Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi), za pośrednictwem mediów docierają do konsumentów i producentów informacje na temat znaczenia zdrowej żywności i korzyści płynących z rolnictwa ekologicznego, lokalnego i tradycyjnego. Wyniki projektu FAAN wskazują, że pojawia się swego rodzaju „moda” na produkty lokalne i tradycyjne, co pozwala na rozwój sprzedaży tych produktów.

2. Różnicowanie grup konsumentów

Wzrost świadomości na temat znaczenia jakości żywności prowadzi do wyodrębniania się różnych grup konsumentów. Mimo, iż dla większości społeczeństwa czynnikiem decydującym o zakupie żywności nadal pozostaje cena, pojawiają się nowe grupy konsumentów poszukujące produktów o specjalnych cechach, którzy są skłonni zapłacić więcej pod warunkiem otrzymania produktu spełniającego ich oczekiwania. Zazwyczaj są to osoby lepiej wykształcone, z dużych miast, o wyższych dochodach. Przykładową grupą są konsumenci poszukujący zdrowej żywności o znanym źródle pochodzenia, ze względu na różnorakie alergie pokarmowe własne lub członków rodziny (np. dzieci). Inną, choć jeszcze bardzo nieliczną grupą są osoby o określonym stylu życia, dla których znaczenie ma pochodzenie produktów, ich ekologiczność, zachowanie zasad sprawiedliwego handlu („fair trade”). Jeszcze inną grupą są turyści, którzy łączą wypoczynek w danym regionie z poszukiwaniem jego atrakcji kulinarnych. Oczekują oni, że w danym regionie będą mogli spróbować lokalnych specjałów. Kolejną grupą są osoby poszukujące tzw. „smaków dzieciństwa”, nastawione szczególnie na produkty tradycyjne, przypominające te znane z gospodarstwa rodziców lub dziadków.

Nisze pojawiające się na rynku mogą stanowić zachętę dla producentów do dostosowania swoich produktów do popytu. Świadomi konsumenci są skłonni do nawiązywania bezpośrednich kontaktów z producentami, do organizowania sieci sprzedaży, do współpracy na rzecz rozwijania produkcji i dostarczania żywności lokalnej do miast.

3. Wzrost znaczenia żywności, szczególnie tradycyjnej, jako narzędzia promocji regionu

Słowo „tradycyjne” stało się modne, zaczęto także czerpać przykłady promocji z innych krajów Europy, gdzie już wcześniej dostrzeżono znaczenie lokalnej żywności. Po okresie zachłyśnięcia się tym, co masowe, nadszedł czas poszukiwania wyjątkowych smaków i doświadczeń kulinarnych. Zaczęto dostrzegać wartość tradycji obszarów wiejskich. Produkty lokalne zaczynają być wykorzystywane jako element zwiększający wartość obszarów wiejskich oraz istotny składnik wzmacniający lokalną tożsamość mieszkańców.

4. Producenci-pasjonaci i osoby zaangażowane w rozwój produktów lokalnych

Są to osoby zarówno związane z wsią od pokoleń, jak również osoby, które poszukując dla siebie zajęcia trafiły na wieś i zajęły się produkcją rolną. Część z nich zaczyna od początku, poszukując przepisów, dawnych technologii produkcji, surowców.

Osoby starające się wspierać produkty lokalne, często pochodzące z lokalnych organizacji pozarządowych lub samorządów, również angażują wiele wysiłku i poświęcają tej pracy swój wolny czas, choć nie zawsze ich działania są doceniane, spotykają się z nieufnością i niechęcią do współpracy. Dostrzegają oni wartość tych produktów i potencjalne możliwości, jakie dają lokalnym społecznościom, starają się też przekonać innych do tego, że warto w produkty lokalne inwestować.

Rekomendacje

1. Zmiany w prawie

Brak uregulowań prawnych pozwalających na wytwarzanie produktów lokalnych i ich dystrybucję poprzez alternatywne kanały był wymieniany najczęściej jako główny problem w każdej grupie biorącej udział w badaniu. Proponowane rozwiązania to m.in. uproszczenie przepisów higienicznych i handlowych (np. pozwolenie na przetwarzanie surowców bez rezygnacji ze statusu rolnika), ulgi podatkowe dla produktów lokalnych, odrzucenie uznaniowości w określaniu „lokalności” produktów. Istotnym ułatwieniem byłoby przekazanie odpowiedzialności za rozwiązania prawne dotyczące wszystkich produktów lokalnych, zarówno zwierzęcych, jak i roślinnych, w gestię Ministra Rolnictwa. Proponowano także tworzenie bardziej różnorodnych mechanizmów wsparcia finansowego i pozafinansowego dla inicjatyw związanych z rozwojem produktów lokalnych (np. przyznawanie punktów w programach takich jak PO KL, RPO za posiadanie produktów lokalnych i regionalnych).

2. Edukacja

- **Sektor publiczny.** Wśród urzędników zajmujących się kontrolą żywności można zauważyć pewną dowolność w interpretacji przepisów. Wyniki badań wskazują na nadmierną restrykcyjność ich decyzji. Wydaje się, że edukacja w zakresie możliwych odstępstw lub alternatywnych sposobów produkcji oraz ukazywanie pozytywnych przykładów mogłyby zachęcić tę grupę osób do bardziej otwartego podejścia do produktów lokalnych.

- **Producenci i dystrybutorzy.** Problemem podnoszonym podczas badań była słaba znajomość przepisów prawa wśród dystrybutorów i producentów. Utrudnia to, bądź nawet uniemożliwia, próby tworzenia AAFN przez rolników obawiających się nadmiernie skomplikowanych procedur. Istnieje potrzeba wsparcia producentów poprzez zorganizowany system szkoleń i doradztwa (dotyczących np. prowadzenia działalności gospodarczej, pozyskiwania środków na inwestycje), a także zwrócenia ich uwagi na konieczność dbania o jakość produktów, ponieważ zbyt szybkie tempo ich rozwoju może prowadzić do swoistego „wyścigu” między producentami, a w konsekwencji do obniżenia jakości produktów.
- **Konsumenci** – powinni wiedzieć, jakich produktów szukać i znać wartość żywności ekologicznej, lokalnej bądź tradycyjnej. Ważne jest nie tylko uświadamianie im wartości zdrowotnych tej żywności, ale także tego, jaki wpływ ma lokalna produkcja na obszary wiejskie i wartości takie jak krajobraz, bioróżnorodność, kultura, jakość życia zarówno na wsi, jak i w mieście. Rozwój Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności powinien zaowocować powstaniem grupy konsumentów, świadomych znaczenia lokalnej produkcji dla gospodarki i mieszkańców obszarów wiejskich.

3. Prawidłowa promocja lokalnych produktów

Kolejnym elementem, bez którego trudno mówić o rozwoju Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności, jest przemyślana strategia promocyjna. Produkty oferowane w ramach AAFN muszą być łatwe w identyfikacji oraz gwarantujące wysoką jakość i bezpieczeństwo. Jest to możliwe m.in. dzięki stosowaniu systemów jakości (lokalnych, regionalnych, krajowych). Po wstąpieniu do Unii Europejskiej polscy producenci mogą korzystać z europejskich certyfikatów jakości żywności. Również na poziomie regionalnym, a często i lokalnym, wyróżnia się produkty poprzez wpisanie ich na odpowiednią listę, nadanie certyfikatu. Pozwala to podnieść prestiż produktów regionalnych i lokalnych, zwiększyć ich rozpoznawalność wśród konsumentów oraz przyczynić się do promocji regionu.

4. Wspieranie lokalnych rynków zbytu

W działaniach na rzecz rozwoju Alternatywnych Sieci ważna jest pomoc ze strony instytucji i organizacji na poziomie regionalnym i lokalnym. Wsparcia może udzielać samorząd, np. szczebla wojewódzkiego, dysponujący środkami na rozwój obszarów wiejskich, ale mogą to robić także Lokalne Grupy Działania lub różnego rodzaju stowarzyszenia, przeznaczając część swoich środków na promowanie dziedzictwa kulinarnego danego obszaru. W niektórych krajach władze publiczne decydują się podjąć działania na rzecz zwiększenia udziału produktów lokalnych w zamówieniach publicznych. Przykładowo w Austrii władze niektórych miast lub regionów stosują kryteria (np. sezonowość, odległość transportu, przyjazne dla środowiska metody produkcji) pozwalające na zwiększenie udziału produktów ekologicznych w stołówkach instytucji publicznych. W Polsce też

istnieją, niewykorzystane jak dotąd, możliwości wprowadzania lokalnych produktów do szkół, szpitali i innych jednostek. Taka forma wsparcia jest korzystna szczególnie dla rolników, którzy mają możliwość sprzedawania systematycznie dużej ilości produktów i nie muszą tracić czasu na poszukiwanie innych form dystrybucji.

Mogą być także tworzone inicjatywy przyczyniające się do popularyzacji produktów lokalnych, np. inkubatory kuchenne lub łączenie produktów lokalnych i innych zasobów w pakiety zwiększające atrakcyjność danego obszaru. Różnorodne formy promocji, takie jak katalogi, nadawanie marek lokalnych, reklama w internecie mogą sprawić, że produkt lokalny będzie poszukiwany jako pamiątka z regionu.

Innym sposobem wspierania lokalnych systemów żywnościowych jest organizowanie stałych punktów sprzedaży produktów lokalnych. W wielu miastach w Polsce są bazy i targowiska miejskie, które mogłyby być udostępniane na preferencyjnych warunkach dla lokalnych producentów np. żywności ekologicznej. Dobrą okazją dla rozwoju rynku produktów lokalnych mogą być cykliczne imprezy, np. jarmarki produktów tradycyjnych czy ekologicznych, na których konsumenci mają okazję nawiązać kontakty z okolicznymi producentami. Może to doprowadzić do stabilizacji, tak istotnej zarówno dla sprzedających, jak i kupujących. Producenci oczekują regularnych zamówień i pewności dochodu, zaś konsumenci – regularnych dostaw produktów odpowiedniej jakości.

Niewykorzystane (częściowo z powodów ograniczeń prawnych) są także lokalne sposoby dystrybucji. Małe sklepy, galerie smaku, półki regionalne – to przykłady bezpośrednich metod dystrybucji wytworów społeczności wiejskich.

5. Współpraca

Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności powinny opierać się przede wszystkim na współpracy. Powinna ona mieć miejsce między producentami, konsumentami, organizacjami społecznymi, instytucjami publicznymi i innymi podmiotami mogącymi wpłynąć na rozwój tych sieci. Wyniki projektu FAAN jednoznacznie wskazują, że jej brak prowadzi do nieuchronnej porażki działań mających na celu rozwój lokalnych systemów żywności. Sukces Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności wydaje się niemożliwy bez budowy zaufania pomiędzy rolnikami, przetwórcami, urzędnikami, konsumentami i działaczami organizacji pozarządowych.

Z dotychczasowych badań wynika, że w Polsce działania związane z produkcją, sprzedażą i promocją produktów lokalnych są podejmowane przez jednostki, rzadziej są to inicjatywy wspólne. Budowanie sieci łączących producentów z rynkiem, powiązanie z konkretnymi odbiorcami przyczyniłoby się do większej pewności, że produkty znajdują nabywców, a co za tym idzie – zwiększyłaby się opłacalność produkcji. Włączenie w takie sieci konsumentów pozwoliłoby im na łatwiejszą identyfikację producentów oraz lepsze dostosowanie oferty do ich potrzeb. Instytucje takie jak samorządy, organizacje pozarządowe, jednostki kontrolujące jakość żywności także powinny być członkami sieci, aby ich działania mogły wspierać produkcję i dystrybucję produktów lokalnych. Przykładowo, mogą one organizować szkolenia dla małych przedsiębiorstw lub rolników, pomagać w aplikowaniu o środki z funduszy europejskich przeznaczonych na rozwój wsi. Mogą także lob-

bować na rzecz zmiany przepisów na bardziej przyjazne dla lokalnych producentów i dystrybutorów. Ponadto mogą wspierać producentów lokalnych w działaniach promocyjnych, marketingowych i logistycznych. Wspólne działanie pozwala na łączenie różnych typów wiedzy i umiejętności. Wiedza lokalna, często „ukryta” (np. dotycząca wytwarzania żywności tradycyjnymi metodami), może być łączona z wiedzą ekspercką, dotyczącą m.in. rozwoju obszarów wiejskich, produkcji ekologicznej, marketingu.

6. Upowszechnianie dobrych praktyk

W Polsce rozwijane są różne inicjatywy mające na celu wspieranie produkcji lokalnych produktów, rozwijanie bezpośrednich relacji między producentami a konsumentami, zmiany w przepisach, aktywizację społeczności lokalnych do podjęcia działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulinarnego. Niestety, bardzo wiele z nich pozostaje niezauważonych. Tymczasem ważne jest, aby informacje o nich upowszechniać, budować pozytywny przykład. Można w ten sposób przekonać producentów, że da się pokonać bariery prawne, wspólnie znaleźć sposób dotarcia do odbiorców. Konsumentom warto pokazać, że produkty lokalne można nabywać u sprawdzonych producentów, po często niższych cenach, wspierając przy tym społeczności lokalne, środowisko i gospodarkę obszarów wiejskich.

W upowszechnianiu dobrych praktyk istotną rolę mogą odegrać organizacje społeczne oraz instytucje naukowe działające na rzecz wsi lub sieci takich organizacji. Jako przykład można podać Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich, Fundację Partnerstwo dla Środowiska, czy też Lokalne Grupy Działania, które dzięki różnorodnym narzędziom (np. strony internetowe, biuletyny, szkolenia, warsztaty) mają możliwość dotarcia do szerokiego grona osób zajmujących się rozwojem wsi i przekazywania informacji na temat znaczenia alternatywnych sieci i ich przykładów.

IV. Alternatywne Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności w Europie – wybrane przykłady*

1. Żywność dla Przyszłości – Manchester (Wielka Brytania)

Coraz głośniej jest o tych wszystkich skandalach z żywnością i podejście do żywności się zmienia. Chcemy, żeby lokalni rolnicy zostali docenieni za wiedzę i umiejętności, a nie tylko za związek z historią regionu (przedstawiciel rady miasta Manchester)

Manchester jest 2,5-milionową metropolią, trzecim pod względem wielkości miastem w Wielkiej Brytanii. Jest to także jeden z najbardziej uprzemysłowionych regionów, który utracił w toku rewolucji przemysłowej swój rolniczy charakter. Podstawowym problemem jest możliwość zaopatrzenia konsumentów w zdrową żywność oraz wykorzystanie rolnictwa w celach nie związanych z produkcją. W Manchesterze działa szereg organizacji pozarządowych oraz instytucji publicznych zajmujących się wykorzystaniem i rozwojem rolnictwa oraz społeczności lokalnych. W regionie dominują małe spółdzielcze gospodarstwa rolne, łączące produkcję ekologiczną z celami społecznymi (np. aktywizacją bezrobotnych czy osób starszych). W celu skoordynowania działalności powstało stowarzyszenie Food for Future, wspierane przez władze miasta. Stworzyło ono strategię rozwoju regionu, która zakłada wykorzystanie lokalnej żywności do rozwoju takich aspektów jak zdrowie, jakość życia, szczęście, poprawa warunków życia (psychicznych oraz fizycznych), wzmacnianie miejskich społeczności, sprawiedliwy handel (w wymiarze globalnym), ochrona środowiska.

PROFIL:

- Sieć zarządzana przez wolontariuszy
- Wspierana przez sektor publiczny
- Istotna rola sprzedawców (od małych sklepów po kawiarnie) – próba włączenia prywatnego sektora oraz małych spółdzielni rolniczych
- Działanie poprzez zaangażowanie społeczności lokalnej (głównie miejskiej)
- Cele: etyczny handel, odnowienie lokalnych tradycji, zapobieganie nierównościom, promocja zdrowej żywności

* Informacje w tej części publikacji pochodzą z raportów sporządzonych przez partnerów projektu.

DZIAŁANIA:

- System lokalnej certyfikacji (+ baza danych)
- Projekt odnowy podmiejskich ogrodów warzywnych – cele terapeutyczne (we współpracy z organizacjami zajmującymi się opieką nad umysłowo chorymi, oraz stowarzyszeniem projektującym ogrody terapeutyczne)
- Bentley Bulk – zaangażowanie najbiedniejszych mieszkańców miast w proces wytwarzania i sprzedaży żywności (kursy, praca z rolnikami, spółdzielnie konsumenckie)
- Gleblands Market Garden – obszar 1,5 hektara zarządzany przez spółdzielnię producencko-konsumencką, zaopatruje lokalny sklep z żywnością ekologiczną, działalność edukacyjna
- Growing with Grace – spółdzielnia bazująca na 1-hektarowym gospodarstwie (6 członków + 17 pracowników), tworzy pocztową sieć, prowadzi działalność edukacyjną, utylizację odpadków organicznych (brązowe kosze), lokalny sklep

2. Brin d'Herbe – stowarzyszenie lokalnych producentów (Francja)

My tu się tak naprawdę wszyscy razem uczymy, a nasi klienci uczą się razem z nami. Zęby sobie wszyscy połamaliśmy na pierwszym chlebie, bo to jest prawdziwe. To nas wzmacnia, to powoduje, że jesteśmy bogatsi, będziemy się dalej uczyć (rolnik, członek stowarzyszenia Brin d'Herbe)

Założone na początku lat 90. przez grupę zaangażowanych rolników związanych z ruchem „Via Campesina”. Członkowie stowarzyszenia pochodzą z jednego regionu, Bretonii. Podstawą organizacji są chłopskie tradycje oraz lokalna wiedza. Rozwój inicjatywy możliwy jest dzięki silnie rozwiniętej kulturze spożywania. Konsumenci z pobliskich metropolii (m.in. Rennes) zaopatrują się w żywność bezpośrednio u członków stowarzyszenia. Rolnicy z czasem zbudowali nieformalną strukturę grupy, starają się zadbać o marketing, dystrybucję, księgowość, przyszłe działania. W ciągu 15 lat procent dochodów rolników pochodzących ze sprzedaży poprzez sieć małych sklepów założonych przez członków stowarzyszenia wzrósł z 20% do 80%. Najważniejszym działaniem grupy było otwarcie dwóch małych, lokalnych sklepów z produktami członków stowarzyszenia oraz stworzenie rozpoznawalnej marki.

PROFIL:

- Zainicjowane w 1990 roku przez 8 rolników (powiązanych działalnością w ruch „Via Campesina”
- Wsparcie poprzez krajowy program szkoleń dla rolników (pozwoliło stworzyć ramy, uzyskać niezbędne umiejętności)
- 1992 – otwarcie pierwszego sklepu z żywnością ekologiczną
- Potrzeba poszerzenia asortymentu produktów doprowadziła do otwarcia się grupy na nowych członków
- Obecnie skupia 20 producentów, 25 kolejnych jest stowarzyszonych
- Sieć bazuje na nieformalnych więziach i codziennych relacjach pomiędzy członkami
- Pomocniczą rolę pełnią konsumenci (szczególnie z obszaru aglomeracji Rennes)
- Tylko część rolników posiada odpowiednie certyfikaty

DZIAŁALNOŚĆ:

- 2 sklepy (prowadzone przy gospodarstwach)
- Dodatkowe formy dystrybucji: kosze żywności, zielone rynki, zaopatrzenie stołówek
- Wsparcie indywidualnych rolników w regionie
- Współdziałanie z rolnikami w regionie
- Utworzono regionalną markę
- Działalność edukacyjna, zajęcia z dziećmi
- Stowarzyszenie podzielone jest na 5 grup roboczych (animacja, produkty, finanse, komunikacja, organizacja pracy)

3. EVI – łącząc miasto i wieś (Austria)

Nie ma prostego rozwiązania problemów rozwoju wiejskich regionów. Tylko wspólne poszukiwanie oraz aktywizacja wszystkich zainteresowanych może zaowocować prawdziwie zrównoważonym rozwojem (Tony Rohrmoser, twórca idei programów oddolnego rozwoju obszarów wiejskich w Dolnej Austrii)

Sieć założona w 1980 roku przez konsumentów z Wiednia. Jej celem była pomoc rolnikom pochodzącym z biednych regionów Austrii oraz zapewnienie kupującym ekologicznej żywności pochodzącej z pewnego źródła. Inicjatywa zawiązana i wspierana przez rodzące się wtedy ruchy oddolnego rozwoju wsi. Zostało zawiązane formalne stowarzy-

szenie, w którego skład wchodziłi zarówno przedstawiciele konsumentów, jak i małych producentów i przetwórców żywności.

PROFIL:

- Założona w 1980 roku, przy wsparciu rodzącego się ruchu oddolnego rozwoju regionów
- Formą prawną jest stowarzyszenie, skupiające na równych prawach przedstawicieli konsumentów oraz rolników
- Celami stowarzyszenia są: wsparcie niewielkich gospodarstw rolnych, zapewnienie konsumentom w miastach zdrowej i smacznej żywności pochodzącej z pewnego źródła, organizacja profesjonalnej sieci sprzedaży
- Bazuje na społecznej pracy członków oraz zawodowej pracy osób zarządzających sprzedażą

DZIAŁALNOŚĆ:

- Założono sieć małych sklepów sprzedających wyłącznie ekologiczne produkty, pochodzące od rolników będących członkami stowarzyszenia
- Z czasem poszerzono asortyment o ekologiczną odzież i kosmetyki
- Otworzono także bufet serwujący ekologiczne posiłki, wytworzone z produktów dostarczonych przez rolników będących członkami stowarzyszenia

4. Powidła Śliwkowej Dolnej Wisły – tradycja w służbie rozwoju

Nasi dziadkowie produkowali taką żywność i to jest to, czego oczekują konsumenci. Ludzie chcą wspominać i płacić za smaki swojego dzieciństwa
(producent tradycyjnych powideł śliwkowych, Dolina Dolnej Wisły)

Korzystając z bogatych gleb i dużej liczby sadów, od setek lat w Dolinie Dolnej Wisły smażono powidła śliwkowe. Specyficzna technika przygotowywania w miedzianych kotłach oraz przechowywania w kamionkowych dzbanach decydowały o wyjątkowości tego produktu. Na początku XXI wieku w regionie zainicjowany został oddolny ruch mają-

cy na celu przywrócenie zapomnianej tradycji wysmażania powideł oraz wykorzystania ich tak do promocji obszaru, jak i wsparcia lokalnych sadowników. W ramach działań odtworzono tradycyjną recepturę, technologię produkcji oraz stare odmiany śliw, wpływające na wyjątkowy charakter krajobrazu. Obecnie mamy do czynienia ze skokowym rozwojem działań grupy; powidła sprzedawane są bezpośrednio u producentów i na licznych lokalnych festiwalach.

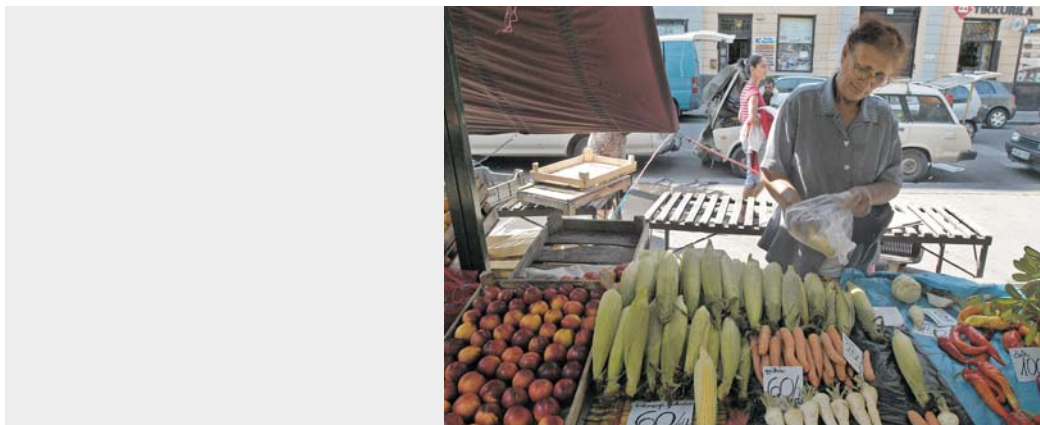
PROFIL:

- Nieformalna sieć wiążąca producentów, przetwórców oraz organizacje pozarządowe
- Założona formalnie w celu promocji lokalnego przetwórstwa owoców oraz odnowy kultury i krajobrazu regionu
- Wykorzystuje oraz wzmacnia przyrodnicze zasoby regionu
- Nawiązuje i stara się odtworzyć wielokulturowe tradycje regionu
- Bazuje na tradycyjnej wiedzy, umiejętnościach, ale także na dziedzictwie technologicznym
- Istotną rolę pełnią kobiety oraz osoby starsze

DZIAŁANIA:

- Festiwale (Święto Śliwy, Festiwal Smaku)
- Sprzedaż bezpośrednia
- Gospodarstwa agroturystyczne
- Rozwój turystyki wiejskiej (zielone szlaki)
- Stworzono własną markę (nieformalne zarządzanie) poza systemami certyfikacji
- Produkty jako element promocji regionu
- Próba rozszerzenia asortymentu
- Ochrona krajobrazu (stare odmiany drzew w sadach)

5. Hunyadi – Zielony Rynek w Budapeszcie (Węgry)

Tradycyjne miejsce handlu żywnością, XIX-wieczna hala oraz skwer wykorzystywany w tym celu od stuleci. Sprzedażą zajmuje się 75 rolników i ich rodzin, pochodzących z okolic Budapesztu (do 75 km). Każdy ze sprzedawców posiada odpowiedni kontrakt, gwarantujący mu miejsce oraz zapewniający konsumentów o autentyczności produktów. W 2006 roku władze miasta zdecydowały o likwidacji rynku oraz wybudowaniu na jego miejscu podziemnych garaży. Doprowadziło to do konsolidacji konsumentów, powstał oddolny ruch (stowarzyszenie) mający na celu zachowanie tego miejsca. Aktywność stowarzyszenia „Rynek: Nasz Skarb” wymusiła zmianę decyzji urzędników, którzy zgodzili się na renowację i odnowę targowiska.

PROFIL:

- Oddolny ruch skupiający zaangażowanych konsumentów oraz producentów i sprzedawców
- Celem organizacji jest ochrona tradycji lokalnych, promocja zdrowej żywności, wsparcie grup zmarginalizowanych (mali producenci rolni i sprzedawcy)
- Ruch wykorzystuje zasoby kultury oraz tradycję bezpośredniej sprzedaży żywności

DZIAŁANIA:

- Lobbying mający na celu zmianę decyzji oraz uwrażliwienie władz
- Działania promujące bezpośrednie zakupy żywności oraz lokalnych producentów i przetwórców
- Aktywizacja społeczności lokalnych, świadomych konsumentów z Budapesztu

V. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wskazują, że dla rozwoju Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności konieczne są działania systemowe, spójne, podejmowane na wielu płaszczyznach i przez wiele organów – zarówno przez stanowiących prawo, jak i przez samorządy szczebla regionalnego i lokalnego oraz przez organizacje społeczne, które skutecznie mogą wspierać producentów. Konieczna jest mobilizacja różnych zasobów – umiejętności, wiedzy, zasobów ludzkich, wsparcia zewnętrznego, infrastruktury. Nie bez znaczenia są również zmiany w postawach producentów, a także zwiększanie świadomości konsumentów na temat znaczenia produktów lokalnych. Bez skoordynowanych działań na rzecz zmian w przepisach nie będzie można sprzedawać produktów lokalnych, bez sprzedaży działania promocyjne będą pozbawione sensu, bez promocji zaś produkty lokalne będą niewidoczne na rynku, nie będzie nimi zainteresowania, aż w końcu zanikną całkowicie.

Rozwój Alternatywnych Sieci Produkcji i Dystrybucji Żywności będzie możliwy tylko dzięki koordynacji działań i wsparciu zarówno przez sektor publiczny, jak również przez organizacje reprezentujące interesy i konsumentów, i producentów. Wreszcie – muszą zostać w nie zaangażowane społeczności lokalne, dla których produkty lokalne stanowią szansę na ekonomiczną i społeczną odnowę.
